३ मेध्यातिथिः काण्वः।इन्द्रः, २१-२४ कौरयाणः पाकस्थामा। प्रगाथः (विषमा बृहती समा सतोबृहती), २१ अनुष्टुप्, २२-२३ गायत्री, २४ बृहती।

पिबा सुतस्य रसिनो मत्स्वा न इन्द्र गोमतः।
आपिर्नो बोधि सधमाद्यो वृधे३ऽस्माँ अवन्तु ते धियः॥ ८.००३.०१

सुतस्य- अभिषुतम्। रसिनः- सोमम्। निष्पन्नं रसमिति भावः। गोमतः- चिद्रश्मियुक्तम्। इन्द्र- परमेश्वर। नः- अस्माकम्। पिब- अनुभव। मत्स्व- तृप्तो भव। सधमाद्यः- सह मादकः। नः- अस्माकम्। आपिः- बन्धुः सन्। बोधि- बुद्ध्यस्व। ते- तव। धियः। अस्मान्। वृधे- वृद्ध्यै। अवन्तु- रक्षन्तु ॥१॥

भूयाम ते सुमतौ वाजिनो वयं मा नः स्तरभिमातये।
अस्माञ्चित्राभिरवतादभिष्टिभिरा नः सुम्नेषु यामय॥ ८.००३.०२

वयम्। ते- तव। सुमतौ- शोभनबुद्ध्याम्। वाजिनः- सद्गतिमन्तः। भूयाम- भवेम। नः- अस्मान्। अभिमातये- अहङ्काराय दत्वा। मा। स्तः- हिंसीः। अस्मान्- नः। चित्राभिः- विचित्राभिः। अभिष्टिभिः- सदेषणाभिः। अवतात्- रक्षतु। नः- अस्मान्। सुम्नेषु- सुखेषु। आ यामय- आयतान् कुरु ॥२॥

इमा उ त्वा पुरूवसो गिरो वर्धन्तु या मम।
पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभि स्तोमैरनूषत॥ ८.००३.०३

पुरूवसो- बहुशरण्य। याः। मम- मे। गिरः- वाचः। इमाः- ता एताः। त्वा- त्वाम्। वर्धन्तु। पावकवर्णाः- तेजस्विनः। शुचयः- परिशुद्धाः। विपश्चितः- ज्ञानिनः। स्तोमैः- मन्त्रैः। अभ्यनूषत- अभिष्टुवन्ति ॥३॥

अयं सहस्रमृषिभिः सहस्कृतः समुद्र इव पप्रथे।
सत्यः सो अस्य महिमा गृणे शवो यज्ञेषु विप्रराज्ये॥ ८.००३.०४

अयम्- एषः। सहस्रम्- बहुभिः। ऋषिभिः- सूक्ष्मदर्शिभिः। सहस्कृतः- सहसा कृतः। समुद्र इव- अर्णव इव। पप्रथे- प्रथां विस्तारतां गच्छति। सः- असौ। अस्य- एतस्य। महिमा। सत्यः। विप्रराज्ये- मेधाविनां शासने। यज्ञेषु- पूजासु दानेषु सङ्गतिकरणेषु। अस्येन्द्रस्य। शवः- बलम्। गृणे- स्तौमि ॥४॥

इन्द्रमिद्देवतातय इन्द्रं प्रयत्यध्वरे। इन्द्रं समीके वनिनो हवामह इन्द्रं धनस्य सातये॥ ८.००३.०५

देवतातये- देवविस्ताराय। इन्द्रम्। अध्वरे- ध्वरविरोधकर्मणि सर्वभूतहितकर्मणि। प्रयति- प्रवर्तमाने सति। इन्द्रम्। समीके- सङ्गते। वनिनः- सम्भजनशीलाः। इन्द्रम्। धनस्य- सम्पदाम्। सातये- लाभाय। इन्द्रम्। हवामहे- आह्वयामः ॥५॥

इन्द्रो मह्ना रोदसी पप्रथच्छव इन्द्रः सूर्यमरोचयत्।
इन्द्रे ह विश्वा भुवनानि येमिर इन्द्रे सुवानास इन्दवः॥ ८.००३.०६

इन्द्रः। शवः- स्वबलस्य। मह्ना- माहात्म्येन। रोदसी- द्यावापृथिव्यौ। पप्रथत्- विस्तारितवान्। सूर्यं- सवितारम्। अरोचयत्- प्रकाशितवान्। इन्द्रे। ह। विश्वा- सर्वाणि। भुवनानि। येमिरे- उपरमन्ते। इन्द्रे। सुवानासः- सूयमाना निष्पन्नाः। इन्दवः- क्लेदनशीला हृदयस्पर्शिनो रसा उपरमन्ते ॥६॥

अभि त्वा पूर्वपीतय इन्द्र स्तोमेभिरायवः। समीचीनास ऋभवः समस्वरन्रुद्रा गृणन्त पूर्व्यम्॥ ८.००३.०७

त्वा- त्वाम्। पूर्वपीतये- रसस्य प्रथमग्रहणाय। इन्द्र- परमेश्वर। स्तोमेभिः- मन्त्रैः। आयवः- मनुष्याः। अभि- आभिमुख्येनाह्वयन्ति। समीचीनासः- सङ्गताः। ऋभवः- चित्किरणभूता देवताः। समस्वरन्- स्तुवन्ति। रुद्राः- मरुतः प्राणविशेषाः। पूर्व्यं- पुराणम्। गृणन्त- अस्तुवन् ॥७॥

अस्येदिन्द्रो वावृधे वृष्ण्यं शवो मदे सुतस्य विष्णवि।
अद्या तमस्य महिमानमायवोऽनु ष्टुवन्ति पूर्वथा॥ ८.००३.०८

अस्य- एतस्योपासकस्य। वृष्ण्यम्- वर्षकम्। शवः- बलम्। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। सुतस्य- निष्पन्नस्य रसस्य। मदे- हर्षे सति। विष्णवि- सर्वव्यापिनि परमात्मनि। वावृधे- अवर्धयत्। विष्णावाश्रयभावं यजमाने वर्धयतीति भावः। पूर्वथा- पूर्ववत्। अद्य- इदानीमपि। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। तम्- तत्। महिमानम्- माहात्म्यम्। आयवः- मनुष्याः। अनु ष्टुवन्ति- स्तुवन्ति ॥८॥

तत्त्वा यामि सुवीर्यं तद्ब्रह्म पूर्वचित्तये। येना यतिभ्यो भृगवे धने हिते येन प्रस्कण्वमाविथ॥ ८.००३.०९

येन। यतिभ्यः- यमिभ्यस्तपस्विभ्यः। यच्छसि। धने- चिद्रश्मिषु। हिते- निहितेषु। भृगवे- दीप्ताय ऋषये। तान् प्रकटयसि। येन। प्रस्कण्वम्- प्रकर्षेण मन्त्रविदम्। आविथ- रक्षसि। तत्। सुवीर्यम्। तत्। ब्रह्म- मन्त्रमुपासनं मेधां वा। पूर्वचित्तये- पुराणज्ञानाय। त्वा- त्वाम्। यामि- याचे ॥९॥

येना समुद्रमसृजो महीरपस्तदिन्द्र वृष्णि ते शवः।
सद्यः सो अस्य महिमा न संनशे यं क्षोणीरनुचक्रदे॥ ८.००३.१०

येन। समुद्रम्- अर्णवम्। असृजः- ससर्जिथ। महीः- महतीः। अपः। असृजः। इन्द्र। तत्। ते- तव। शवः- बलम्। वृष्णि- वर्षकम्। यम्। क्षोणीः- भूमिः। अनुचक्रदे- अनुगच्छति। सद्यः- सहसा। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। सः। महिमा। न। संनशे- वृत्रैर्व्याप्तुं शक्यः ॥१०॥

शग्धी न इन्द्र यत्त्वा रयिं यामि सुवीर्यम्। शग्धि वाजाय प्रथमं सिषासते शग्धि स्तोमाय पूर्व्य॥
८.००३.११

इन्द्र- परमेश्वर। सुवीर्यं- शोभनवीर्यसम्पन्नम्। रयिम्- दानयोग्यधनम्। त्वा- त्वाम्। यत्- यदा। यामि- याचे। तदा। नः- अस्मभ्यम्। शग्धि- यच्छ। सिषासते- यच्छते। वाजाय- हव्यवते। प्रथमम्- प्रथमतया। शग्धि- यच्छ। पूर्व्य- पुराण। स्तोमाय- मन्त्रविदे। शग्धि ॥११॥

शग्धी नो अस्य यद्ध पौरमाविथ धियं इन्द्र सिषासतः।
शग्धि यथा रुशमं श्यावकं कृपमिन्द्र प्रावः स्वर्णरम्॥ ८.००३.१२

यत्- येन। पौरम्- प्रभूतं जनम्। आविथ- रक्षितवान्। इन्द्र- परमेश्वर। सिसासतः- सम्भक्तवतः। नः- अस्माकम्। अस्य- एतस्य यजमानस्य। धियः। शग्धि- यच्छ। इन्द्र- परमेश्वर। यथा। रुशमम्- ज्वलन्तम्। श्यावकम्- अरुणं गतिशीलं वा। श्यैङ्गतौ। कृपम्-कर्मशीलम्। प्रावः- प्रकर्षेण अरक्षः। तथा। स्वर्णरम्- स्वर्गं प्रति नेतव्यं यजमानम्। शग्धि- शक्तं कुरु ॥१२॥

कन्नव्यो अतसीनां तुरो गृणीत मर्त्यः। नही न्वस्य महिमानमिन्द्रियं स्वर्गृणन्त आनशुः॥ ८.००३.१३

अतसीनां तुरः- अम्बुरः। मूलशक्तिधारासु चित्तभावनप्रेरकः। नव्यः- नव्यभावनायुक्तः। कत्- कः। मर्त्यः- मनुष्यः। गृणीत- इन्द्रं स्तौति। अस्य- एतस्येन्द्रस्य। इन्द्रियं महिमानम्- बलम्। स्वः- दीप्तम्। गृणन्तः- स्तुवन्तः। नहि आनशुः- न पूर्णतया व्याप्नुवन्ति ॥१३॥

कदु स्तुवन्त ऋतयन्त देवत ऋषिः को विप्र ओहते।
कदा हवं मघवन्निन्द्र सुन्वतः कदु स्तुवत आ गमः॥ ८.००३.१४

कत्- के। स्तुवन्तः- स्तुतिं कुर्वन्तः। ऋतयन्तः- सत्यमिच्छन्तः। देवता- त्वां देवं प्राप्नुवन्ति। कः। विप्रः- मेधावी। ऋषिः- सूक्ष्मदर्शी। ओहते- वहति। कदा। मघवन्- सम्पद्वन्। इन्द्र- परमेश्वर। सुन्वतः- रसनिष्पादकस्य। हवम्- आह्वानं प्रति। आ गमः- आगमिष्यसि। कत्- कदा। स्तुवतः- स्तोतुः। हव आ गमः ॥१४॥

उदु त्ये मधुमत्तमा गिरः स्तोमास ईरते। सत्राजितो धनसा अक्षितोतयो वाजयन्तो रथा इव॥ ८.००३.१५

त्ये- ते। मधुमत्तमाः- अतिशयेन मधुराः। सत्राजितः- सहैव जयशीलाः। धनसा- सम्पदा। अक्षितोतयः- अक्षीणवृद्धयः। वाजयन्तः- बलवन्तः। रथा इव। गिरः स्तोमासः- मन्त्राः। उत् ईरते- उद्गच्छन्ति ॥१५॥

कण्वा इव भृगवः सूर्या इव विश्वमिद्धीतमानशुः।
इन्द्रं स्तोमेभिर्महयन्त आयवः प्रियमेधासो अस्वरन्॥ ८.००३.१६

कण्वाइव - मन्त्रविदः। भृगवः- दीप्तिमन्तः। सूर्या इव- सूर्यरश्मय इव। विश्वम्- सर्वाम्। धीतम्- स्वचित्तधारणाम्। आनशुः- व्याप्नुवन्ति। इन्द्रम्। स्तोमेभिः- मन्त्रैः। महयन्तः- स्तुवन्तः। आयवः- मनुष्याः। प्रियमेधाः- प्रिययज्ञाः। अस्वरन्- अगायन्॥१६॥

युक्ष्वा हि वृत्रहन्तम हरी इन्द्र परावतः। अर्वाचीनो मघवन्सोमपीतय उग्र ऋष्वेभिरा गहि॥ ८.००३.१७

वृत्रहन्तम- अतिशयेन आवरणनाशक। इन्द्र- परमेश्वर। परावतः- श्रेष्ठात् स्थानात्। हरी- प्राणाश्वौ। युक्ष्व- योजय। अर्वाचीनः- अस्मदभिमुखः। मघवन्- इन्द्र। सोमपीतये- रसानुभूतये। उग्रः- उद्गूर्णः सन्। ऋष्वेभिः- दर्शनीयैर्मरुद्भिः। आ गहि- आगच्छ॥१७॥

इमे हि ते कारवो वावशुर्धिया विप्रासो मेधसातये।
स त्वं नो मघवन्निन्द्र गिर्वणो वेनो न शृणुधी हवम्॥ ८.००३.१८

ते- अमी। इमे- एते। कारवः- कर्मशीलाः। विप्रासः- मेधाविनः। मेधसातये- मेधालब्धये। धिया- बुद्ध्या। वावशुः- अकामयन्। वश कान्तौ। सः- असौ। त्वम्। गिर्वणः- श्रुतिस्तुत। मघवन्- सम्पद्वन्। इन्द्र। नः- अस्माकम्। हवम्- आह्वानम्। वेनः- कान्तायाः कान्तः। न- इव। शृणुधि- शृणु॥१८॥

निरिन्द्र बृहतीभ्यो वृत्रं धनुभ्यो अस्फुरः।
निरर्बुदस्य मृगयस्य मायिनो निः पर्वतस्य गा आजः॥ ८.००३.१९

बृहतीभ्यः- महद्भ्यः। धनुभ्यः- चापेभ्यः। इन्द्र- परमेश्वर। वृत्रम्- आवरणप्रतीकरक्षः। निः अस्फुरः- निरवधीः। मायिनः- वञ्चकम्। मृगयस्य- मृगयापरम्। अर्बुदस्य- प्रभूतम्। निः- निरवधीः। पर्वतस्य- गिरिमेघोपलक्षितजडपिहितान्। गाः- चिद्रश्मीन्। निः अजः- निर्गमयः॥१९॥

निरग्नयो रुरुचुर्निरु सूर्यो निः सोम इन्द्रियो रसः।
निरन्तरिक्षादधमो महामहिं कृषे तदिन्द्र पौंस्यम्॥ ८.००३.२०

इन्द्र- ईशनाधिदैवत। महाम्- महान्तम्। अहिम्- सर्पवत् स्थितं वृत्रम्। अन्तरिक्षात्। निः अधमः- निरगमयः। पौंस्यम्- पौरुषम्। कृषे- एवं करोषि। अग्नयः। निः- निःशेषेण। रुरुचुः- दिदीपिरे। सूर्यः- सविता। निः- निः शेषेण दिदीपे। इन्द्रियः- इन्द्रसम्बन्धी। रसः। सोमः। निः- निःशेषेण दिदीपे ॥२० ॥

यं मे दुरिन्द्रो मरुतः पाकस्थामा कौरयाणः। विश्वेषां त्मना शोभिष्ठमुपेव दिवि धावमानम्॥ ८.००३.२१

यम्। मे- मह्यम्। इन्द्रः। मरुतः। दुः- अयच्छन्। तमेव। पाकस्थामा- परिपक्वबल इति वैदिककोशः। कौरयाणः- मानकर्ता। कृतं मानं येन। पृषोदरत्वात् कृत इत्यस्य कुरादेशस्तेन कृतयाणम्। कुरयाणम्। कौरयाणमिति रूपसिद्धिरिति वैदिककोशः। विष्णुरिति भावः। स एव स्वत्रैविक्रमेण स्वव्याप्त्या मानं करोति। ददौ। विश्वेषाम्- सर्वेषाम्। त्मना- स्वतः। शोभिष्ठम्- अतिशयेन शोभायुक्तम्। दिवि- नभसि। उपेव- प्रभोपेतम्। धावमानम्- सरन्तं सूर्यमिव भवन्तं ददौ ॥२१ ॥

रोहितं मे पाकस्थामा सुधुरं कक्ष्यप्राम्। अदाद्रायो विबोधनम्॥ ८.००३.२२

रोहितम्- ज्वलन्तम्। सुधुरम्- सुष्ठु धारकम्। कक्ष्यप्राम्- कक्ष्यापूरकम्। प्रा पूरणे। विबोधनम्- प्रबोधकम्। रायः- वित्तभूतमश्वम्। अश्वः प्राणप्रतीकः। मे- मह्यम्। पाकस्थामा- परिपक्वबलः। अदात्- अयच्छत् ॥२२ ॥

यस्मा अन्ये दश प्रति धुरं वहन्ति वह्नयः। अस्तं वयो न तुग्र्यम्॥ ८.००३.२३

यस्मै- यस्याश्वस्य। अन्ये- इतरे। दश। वह्नयः- वोढारोऽश्वाः। धुरम्- युगधुरम्। प्रति वहन्ति। वयः- अश्वाः। तुग्र्यं भुज्युम्- शुद्धात्मांशभूतं जीवं भोक्तारम्। अस्तम्- गृहम्। न- इव। मां वहेयुः ॥२३ ॥

आत्मा पितुस्तनूर्वास ओजोदा अभ्यञ्जनम्। तुरीयमिद्रोहितस्य पाकस्थामानं भोजं दातारमब्रवम्॥ ८.००३.२४

आत्मा पितुस्तनूः- पितुरात्मभूतः पुत्रः। वासः- निवासभूतः। अभ्यञ्जनम्- अभिव्यक्तिर्यथा भवति तथा। ओजोदाः- बलदः। तुरीयम्- शत्रूणां तूर्वकम्। रोहितस्य- अश्वस्य। दातारम्। भोजम्- भोगदम्। पाकस्थामानम्- परिपक्वबलम्। अब्रवम्- स्तुतिमवदम्॥२४॥